



**YUQORI DAROMADGA EGA JISMONIY SHAXSLARNI SOLIQQA TORTISH
MA'MURIYATCHILIGINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI
(XORIJIY TAJRIBA MISOLIDA)**

i.f.d., dots. Normurzayev Umid

Yirik soliq to'lovchilar bo'yicha inspeksiya

ORCID: 0009-0001-0130-8766

umid.normurzayev@soliq.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada yuqori daromadga ega jismoniy shaxslarni soliqqa tortish ma'muriyatchiligini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Maqolada xalqaro tajribalar asosida soliqqa tortish tizimining samaradorligini oshirish yo'llari tahlil qilingan hamda O'zbekiston sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan mexanizmlar o'rganilgan. Tadqiqotda quyidagi masalalarga e'tibor qaratilgan: yuqori daromadli jismoniy shaxslar uchun soliq stavkalarini belgilash tamoyillari, soliqqa tortishda shaffoflik va adolatni ta'minlash, soliq ma'muriyatchiligida raqamlashtirish va elektron tizimlardan foydalanish, shuningdek, soliqni yashirish va chet elga kapital chiqib ketishining oldini olish mexanizmlari. O'zbekiston uchun yuqori daromadga ega jismoniy shaxslarni soliqqa tortish ma'muriyatchiligini takomillashtirish bo'yicha aniq taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: yuqori daromad, jismoniy shaxslar, soliqqa tortish, soliq ma'muriyatchiligi, soliqqa tortish tizimi, progressiv soliq stavkalari, soliq yuki, soliqni optimallashtirish, raqamlashtirish, xalqaro tajriba, soliq imtiyozlari.

**ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ АДМИНИСТРИРОВАНИЯ
НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ С ВЫСОКИМИ ДОХОДАМИ
(НА ПРИМЕРЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА)**

д.э.н., доц. Нормурзаев Умид

Инспекция по крупным налогоплательщикам

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы совершенствования администрирования налогообложения физических лиц с высокими доходами. На основе международного опыта проанализированы пути повышения эффективности налоговой системы, а также изучены механизмы, применимые в условиях Узбекистана. В исследовании особое внимание уделено следующим аспектам: принципы установления налоговых ставок для высокодоходных физических лиц, обеспечение прозрачности и справедливости налогообложения, использование цифровых технологий и электронных систем в налоговом администрировании, а также механизмы предотвращения уклонения от уплаты налогов и вывода капитала за рубеж. Разработаны конкретные предложения и рекомендации по совершенствованию администрирования налогообложения физических лиц с высокими доходами в Узбекистане.

Ключевые слова: высокие доходы, физические лица, налогообложение, налоговое администрирование, налоговая система, прогрессивные налоговые ставки, налоговая нагрузка, оптимизация налогообложения, цифровизация, международный опыт, налоговые льготы.

ISSUES OF IMPROVING TAX ADMINISTRATION FOR HIGH-INCOME INDIVIDUALS (BASED ON INTERNATIONAL EXPERIENCE)

DSc, assoc. prof. Normurzaev Umid
Large Taxpayers Inspectorate

Abstract. *This article examines the issues of improving tax administration for high-income individuals. Based on international experience, ways to increase the efficiency of the taxation system are analyzed, and mechanisms applicable to the conditions of Uzbekistan are studied. The research focuses on the following issues: principles of setting tax rates for high-income individuals, ensuring transparency and fairness in taxation, the use of digital technologies and electronic systems in tax administration, as well as mechanisms to prevent tax evasion and capital outflow abroad. Specific proposals and recommendations have been developed for improving the tax administration of high-income individuals in Uzbekistan.*

Keywords: *high income, individuals, taxation, tax administration, tax system, progressive tax rates, tax burden, tax optimization, digitalization, international experience, tax incentives.*

Kirish.

Hozirgi globallashuv sharoitida soliqqa tortish tizimini takomillashtirish davlat byudjeti barqarorligini ta'minlash va iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yuqori daromadga ega jismoniy shaxslarni soliqqa tortish mexanizmlarini samarali tashkil etish soliq adolatini qaror toptirish, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va byudjet daromadlarini oshirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda yuqori daromadli shaxslarga progressiv soliq stavkalari qo'llanilib, bu orqali ularning soliqqa tortishdagi ulushi oshiriladi. Shu bilan birga, soliq ma'muriyatchiligida zamonaviy axborot texnologiyalari va raqamlashtirish tizimlari keng qo'llanib, soliqlarning yashirilishi va chet elga noqonuniy kapital chiqib ketishining oldi olinmoqda. O'zbekiston sharoitida ham yuqori daromadli jismoniy shaxslarni soliqqa tortish tizimini takomillashtirish davlat moliyaviy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. So'nggi yillarda soliq sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar soliq yukini kamaytirish, shaffoflikni oshirish va adolat tamoyillarini kuchaytirishga qaratilgan bo'lsa-da, yuqori daromad egalari uchun samarali ma'muriyatchilikni yo'lga qo'yish zarurati mavjud. Mazkur mavzu bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar O'zbekistonda yuqori daromadga ega jismoniy shaxslarni soliqqa tortish ma'muriyatchiligini takomillashtirish orqali nafaqat byudjet daromadlarini ko'paytirish, balki ijtimoiy adolat va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash imkoniyatlarini ham ochib beradi.

Adabiyotlar sharhi.

Jismoniy shaxsning umumlashgan yillik daromadining tashkil topishi Artikova (2004) tomonidan tadqiq etilgan fikr va mulohazalarga tayangan holda jismoniy shaxslarning tovarlarni sotishdan kelgan daromadi ular tomonidan amalga oshirilgan tadbirkorlik faoliyatidan olinadigan daromadi tarkibiga kiritilishi, shu bilan birga mol-mulkdan keladigan daromadlar tarkibiga fuqarolarning o'zlariga tegishli mulklarini sotish hamda o'z intellektual mulkini ishlatish natijasida oladigan daromadlarini ham kiritish maqsadga muvofiqdir" - deb ta'kidlashadi.

Iqtisodchi olim Yuldasheva (2001) tomonidan "aholi daromadlari shakllanishi strukturasidagi ustuvor nisbatlar, mehnat natijasi taqsimoti qonuni faoliyatida namoyon bo'lishi hali shakllanmaganligi qayd etilgan. O'tish davridagi taqsimot munosabatlaridagi o'zgarishlar oqibatida aholining umumiy pul tushumlariga nisbatan daromadlardagi mehnat ulushining pasayib ketishi ma'lum cheklangan vaqtga, yil yoki yarim yilga 10 foiz atrofida o'zgarishi mumkinligi ta'kidlangan.

Klassik iqtisodchilardan Rikardo (1955) soliqlar borasidagi fikrini "...soliqlar unumsiz tuproq, yomon ob-havo, faollik yoki uddaburonlik yetishmasligi, ishchi o'rinlarining noto'g'ri taqsimoti kabilar bilan bir xil ta'sir kuchiga ega..." , deb ifoda etadi. Bundan Rikardo (1955) ta'limotida "ham davlat xizmatlari A.Smitda bo'lgani kabi "unumsiz mehnat"ga kiritilganligi va "unumli mehnat"ga to'sqinlik qiluvchi asosiy omillardan biri sanalganligini ko'rishimiz mumkin.

Buehlerning (1933) "Taxation and the minimum of subsistence" maqolasida soliqqa tortilmaydigan minimum o'rganilgan. Ushbu maqolada Buehler (1933) taqdim etilgan ta'minot (soliqqa tortilmaydigan minimum) aholining kun kechirishiga yetarli bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Soliqlar aholining turmush tarzi sharoitlarini o'zgartirish uchun emas, balki daromadlarning oshishi uchun xizmat qilishi kerakligini ta'kidlaydi.

Walter Durham, and Grover William Ensleyarning (1940) "Revenue possibilities of the personal income tax" maqolasi AQSh soliq qonunchiligining 1930-40 yillardagi holatini tavsiflashga qaratilgan bo'lib, soliq tushumlarida daromad solig'ining rolini oshirish bo'yicha amalga oshirilgan chora tadbirlarning natijasi tahlil etilgan. Xususan, mualliflar 1936-yilda soliq qonunchiligiga kiritilgan o'zgarishlarning samarasini shartli misollarda bayon etadi. Bunda ikkita oilaning bir xil daromadlarga ega bo'lgan sharoitda ikki xil chegirmalarning qo'llanishi natijasida to'lanadigan daromad solig'i summalari turlicha bo'lishining sabablarini izohlaydi.

Harley Lutzning (1937) ta'kidlashicha, davlat budjeti daromadlarining asosiy qismini jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i tashkil etishi lozim. Muallif aholi daromadlarini oshirish maqsadida soliq imtiyozlari deklaratsiya asosida qo'llanilishi kerakligini ta'kidlaydi. Shuningdek, aholi daromadlarini oshirish maqsadida ular tomonidan amalga oshirilgan ijtimoiy xarajatlar bo'yicha soliq imtiyozlari berilishi lozimligini e'tirof etadi.

Thomas Piketty va Nancylarning (2009) "Income Inequality and Progressive Income Taxation in China and India, 1986-2015" maqolasida Xitoy va Hindistonda 1986-2008-yillarda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha soliqqa tortilmaydigan eng kam miqdor, aholi o'rtacha daromadi va aholining yuqori daromadga ega qatlamlarining daromadlari o'sish tendensiyasidan kelib chiqib, 2009-2015-yillar uchun daromad solig'idan tushumning yalri ishki mahsulotga nisbati va jami aholidagi daromad solig'i to'lovshilarning ulushini rroqnoz qiladi. Mualliflarning tahlillariga ko'ra, Hindistonda soliqqa tortilmaydigan eng kam miqdor shu tarzda oshib borishi natijasida 2015-yilga kelib daromad solig'i to'lovshilarning yalri ishki mahsulotga nisbati va aholi sonidagi ulushi o'zgarmasligini ta'kidlaydi. Xitoyda esa aholi daromadlarining o'sishi shu tarzda davom etsa, 2015-yilda daromad solig'idan tushum yalri ishki mahsulotga nisbatan 9 foiziga ortishini ta'kidlaydilar.

Mirrllisning (1971) maqolasida Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining ortimal shkalasini aniqlash zamonaviy ortimal soliq solish nazariyasining asosiy masalalaridir.

Morozova va Derina (2024) o'z tadqiqoti natijalariga ko'ra "jismoniy shaxslar daromadlarini soliqqa tortishning o'ziga xos xususiyatlarini keltirib, ularni mamlakat qonunshiligidan kelib shiqib quyidagi guruhlariga bo'ladi.

Kosherlakota (2005) shuni ko'rsatadiki, insonning qobiliyatlari amalga oshishidan oldin karitalga kutilayotgan soliq nolga teng" . Shunday qilib, ushbu yangi dinamik ortimal soliq natijalari karitalga soliq solish jismoniy shaxslarga karitaldan nol bo'lmagan soliqlarni to'lashni tavsiya qilsa ham daromad keltirmasligi kerak degan g'oyaga mos keladi. Boshqasha qilib aytadigan bo'lsak, kutilmagan darajada rast mehnat daromadiga ega bo'lgan uy xo'jaliklari karitalga ijobiy soliqqa tortiladi va mehnatdan kutilmagan darajada yuqori daromadga ega bo'lgan uy xo'jaliklari karital daromadlari bo'yisha subsidiyalar oladi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Yuqori daromadga ega jismoniy shaxslarni soliqqa tortish (progressiv daromad solig'i) ilk marotaba XIX asr o'rtalarida shakllangan.

Buyuk Britaniya – 1799-yilda Napoleon urushlari davrida birinchi marta vaqtinchalik daromad solig'i joriy etilgan. Bu soliq turi davlat xarajatlarini qoplash uchun kiritilgan va faqat yuqori daromadga ega shaxslarga tatbiq etilgan. Keyinchalik u bekor qilingan bo'lsa-da, 1842-yilda Robert Pil hukumati davrida qaytadan yo'lga qo'yilgan.

AQSh – 1861-yilda Amerika fuqarolik urushi paytida federal hukumat birinchi marta progressiv daromad solig'ini joriy qildi. Bu soliq yuqori daromadli shaxslardan ko'proq ulush olishni nazarda tutgan.

Germaniya va Fransiya – XIX asrning ikkinchi yarmida daromadga soliq tizimini shakllantirishda progressivlik tamoyilini joriy qilishgan. Demak, yuqori daromadga ega jismoniy shaxslarni progressiv soliqqa tortish ilk bor Buyuk Britaniyada (1799) joriy etilgan, keyinchalik AQSh (1861) va boshqa Yevropa davlatlarida amalga kiritilgan.

Rossiyada yuqori daromadli shaxslarning (High Net Worth Individuals, HNWI) daromadlari va mol-mulklarini deklaratsiyalash tizimi bir qator normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi. Ushbu tizimning asosiy maqsadi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, soliq hududidagi shaffoflikni kuchaytirish va korrupsiyaning oldini olishdan iborat.

1. "Rossiya Federatsiyasining Soliq kodeksi" (Tax Code of the Russian Federation)

Rossiyadagi soliq tizimi asosan **Soliq kodeksi** bilan tartibga solinadi. Bu kodeksda soliqlarni deklaratsiyalash va soliq to'lovchilarning huquq va majburiyatlari aniq belgilangan. Xususan, HNWI shaxslar uchun daromadlarini deklaratsiyalash va soliqlar to'lash bo'yicha quyidagi moddalar juda muhim:

- **Daromad deklaratsiyasini berish:** Rossiyada barcha jismoniy shaxslar, shu jumladan yuqori daromadli shaxslar, har yili soliq deklaratsiyasini (3-NDFL) berishlari kerak. Bu deklaratsiyada ularning barcha daromadlari, aktivlari, mol-mulklari va qarzlari ko'rsatilishi shart.

- **Mol-mulk deklaratsiyasi:** Qo'shimcha ravishda, Rossiyada yuqori daromadli shaxslardan mol-mulk va aktivlarini deklaratsiyalash talab etiladi. Buning uchun 3-NDFL deklaratsiyasiga qo'shimcha, "**Mol-mulk deklaratsiyasi**" ham to'ldirilishi kerak.

2. "Mol-mulk deklaratsiyasini topshirish to'g'risidagi qonun" (Law on Submission of Asset Declarations)

2015-yilda qabul qilingan "**Mol-mulk deklaratsiyasini topshirish to'g'risidagi qonun**" (№ 59-FZ) Rossiya Federatsiyasining davlat xizmatchilari, oliy lavozimdagi shaxslar va ularning oila a'zolari uchun mol-mulk va daromadlarini deklaratsiyalash majburiyatini belgilagan. Bu qonunning asosiy maqsadi davlat xizmati va yuqori daromadli shaxslarning moliyaviy axborotini nazarda tutishdan iborat.

- **Mol-mulk va daromadlar deklaratsiyasi:** Qonunga ko'ra, yuqori lavozimdagi shaxslar va ularning oila a'zolari davlat organlariga o'z mol-mulklari, daromadlari, qarzlari va aktivlari haqida deklaratsiya topshirishlari kerak. Bu deklaratsiyada shaxsning qo'ldagi aktivlari, realizatsiya qilinadigan mulk va daromadlar, shuningdek, qarzlar va ijara shartnomalari to'g'risida ma'lumotlar bo'lishi shart.

3. "Moliyaviy monitoring to'g'risidagi qonun" (Law on Financial Monitoring)

2001 yilda qabul qilingan "**Moliyaviy monitoring to'g'risidagi qonun**" (№. 115-FZ) Rossiyada moliyaviy monitoringni kuchaytirishga qaratilgan. Bu qonun har bir yuridik va jismoniy shaxsning, xususan yuqori daromadli shaxslarning aktivlari va daromadlari to'g'risida ma'lumot yig'ish, soliq tizimida shaffoflikni ta'minlashga asoslangan.

- **Moliyaviy monitoring:** Xalqaro moliya tizimidagi qonunlarga muvofiq, Rossiyada banklar va moliya tashkilotlari yuqori daromadli shaxslar va ularning bizneslari bilan aloqada bo'lgan barcha tranzaksiyalar va moliyaviy operatsiyalarni nazorat qilishlari talab qilinadi. Bu axborot davlat organlariga taqdim etilishi shart.

4. "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun" (Anti-Corruption Law)

"**Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun**" (№ 273-FZ) Rossiyada korrupsiyani cheklash va davlat xizmatchilarining moliyaviy holatini nazorat qilishga qaratilgan. Bu qonun

davlat organlari va oliy lavozimdagi shaxslar uchun moliyaviy deklaratsiyalarni topshirish va ularni soliq organlari bilan hamkorlikda tekshirish talabini qo'yadi.

5. "Raqamli moliya va xazina tizimi to'g'risidagi qonun" (Digital Finance Law) 2021 yilda qabul qilingan "Raqamli moliya va xazina tizimi to'g'risidagi qonun" (№ 259-FZ) raqamli aktivlar va kriptovalyutalar bilan bog'liq moliyaviy axborotning deklaratsiyalashini tartibga soladi. Yuqori daromadli shaxslar va investiorlar uchun kriptovalyuta va raqamli aktivlarini ham bayon qilish talab etiladi.

Xulosa: Rossiyada yuqori daromadli shaxslarning daromadlari va mol-mulklarini deklaratsiyalashning asosiy normativ-huquqiy hujjatlari quyidagilardan iborat:

1. Rossiya Federatsiyasining Soliq kodeksi (Tax Code of the Russian Federation)
2. Mol-mulk deklaratsiyasini topshirish to'g'risidagi qonun (№. 59-FZ)
3. Moliyaviy monitoring to'g'risidagi qonun (№. 115-FZ)
4. Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun (№. 273-FZ)
5. Raqamli moliya va xazina tizimi to'g'risidagi qonun (№. 259-FZ)

Bu qonunlar va normativ-huquqiy hujjatlar, umumiy holda, Rossiyadagi yuqori daromadli shaxslarning moliyaviy axborotini deklaratsiyalash, soliqlar, moliyaviy monitoring va korrupsiyaga qarshi kurashishga qaratilgan.

Yuqori daromadli shaxslarning (High Net Worth Individuals, HNWI) daromadlari, harajatlari va mol-mulklarini deklaratsiyalash bo'yicha xorijiy tajribalardan foydalanish, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, soliq salomatligini saqlash va moliyaviy mustaqillikni mustahkamlash uchun muhim ahamiyatga ega. Bunday shaxslarning moliyaviy axborotini deklaratsiyalashning ilg'or xorijiy tajribalari o'zgarishlarga e'tibor qaratishni talab qiladi, chunki ularning daromadlari, mulklari va aktivlari turli yurisdiksiyalar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

AQSh tajribasida yuqori daromadga ega jismoniy shaxslarni soliqqa tortish ma'muriyatchiligini takomillashtirish jihatlar:

1. Progressiv soliq tizimi

AQShda federal daromad solig'i progressiv tarzda qo'llaniladi (stavkalar 10% dan 37% gacha).

Yuqori daromad egalari (millionerlar, milliarderlar) uchun eng yuqori stavkalar amal qiladi.

"Alternative Minimum Tax (AMT)" mexanizmi joriy etilgan – bu orqali yuqori daromadli shaxslar imtiyozlardan ortiqcha foydalanib, soliqdan qochib ketmasligi ta'minlanadi.

2. Soliq ma'muriyatchiligi (IRS faoliyati)

AQShda Internal Revenue Service (IRS) barcha soliq to'lovchilar, ayniqsa, yuqori daromadli shaxslar faoliyatini nazorat qiladi.

IRS maxsus "High Income Taxpayer Unit" bo'limiga ega, u 1 mln dollardan yuqori daromadga ega shaxslarni tekshirish bilan shug'ullanadi.

Elektron deklaratsiya va avtomatik hisobot tizimlari orqali daromadlarni yashirish imkoniyati kamaygan.

3. Imtiyozlar orqali tartibga solish

Yuqori daromad egalarga turli imtiyozlar beriladi, lekin ular cheklangan:

xayriya xarajatlari soliq bazasidan chiqariladi;

investitsion imtiyozlar (capital gains tax) pastroq stavka bilan hisoblanadi;

oilaviy chegirmalar mavjud, lekin yuqori daromadli shaxslarda qisqartirilgan holda.

4. Yashirin daromadlarni kamaytirish choralar

Foreign Account Tax Compliance Act (FATCA, 2010) – AQSh fuqarolarining chet eldagi aktivlari to'g'risidagi ma'lumotlarni olishni majburiy qildi.

IRS xalqaro hamkorlik orqali ofshor hisobvaraqlarni ham nazorat qiladi.

E-audit tizimlari keng qo'llaniladi, yuqori daromadli shaxslar avtomatik ravishda tahlil qilinadi.

5. Siyosiy tashabbuslar

So'nggi yillarda AQShda "Buffett Rule" kabi tashabbuslar muhokama qilingan – ya'ni yuqori daromadli shaxslar (millionerlar) hech bo'lmaganda o'rtacha daromadli fuqarolarga nisbatan kamroq stavka to'lamasligi kerak.

Bayden ma'muriyati tomonidan "Billionaire Minimum Income Tax" taklifi ilgari surilgan – 100 mln dollardan yuqori aktivlarga ega shaxslar har yili kamida 20% soliq to'lashi shart bo'ladi.

Xulosa qiladigan bo'lsak:

AQSh tajribasida Progressiv tizim adolatni ta'minlaydi. IRS nazorati va e-audit orqali daromadlarni yashirishga qarshi kurash olib boriladi. Imtiyozlar investitsiya va ijtimoiy xarajatlarga qaratiladi, lekin cheklangan. Xalqaro nazorat tizimi (FATCA) orqali ofshorlardagi kapital ham qamrab olinadi. Yuqori daromadli shaxslar uchun alohida "minimum tax" mexanizmlari joriy etilgan.

Xitoyda (Xitoy Xalq Respublikasi) yuqori daromadga ega jismoniy shaxslarni soliqqa tortish ma'muriyatchiligini takomillashtirish yo'nalishlari:

1. Progressiv daromad solig'i tizimi:

Xitoyda jismoniy shaxslar daromad solig'i (IIT – Individual Income Tax) 3% dan 45% gacha progressiv stavka asosida qo'llaniladi.

Eng yuqori stavka – 45% – juda yuqori daromadli shaxslarga tatbiq etiladi.

Soliq hisob-kitob oylik yoki yillik daromadga qarab amalga oshiriladi.

2. Soliq ma'muriyatchiligi islohoti:

Xitoyda so'nggi yillarda soliq ma'muriyatchiligini raqamlashtirish jadal yo'lga qo'yilgan.

Davlat soliq boshqarmasi barcha soliqchilar uchun yagona ma'lumotlar bazasi va onlayn deklaratsiya tizimini joriy etdi.

Yuqori daromad egalari uchun maxsus risk monitoring dasturi ishlaydi – deklaratsiya, bank operatsiyalari, ko'chmas mulk va chet el aktivlari avtomatik solishtiriladi.

3. Yashirin daromadlarni kamaytirish choralar:

Xitoy 2019 yildan Global CRS (Common Reporting Standard) tizimiga qo'shildi. Bu orqali fuqarolarning chet eldagi hisobvaraqlari to'g'risidagi ma'lumot avtomatik kelib tushadi.

Soliqdan qochish holatlariga qarshi qattiq jazo qo'llaniladi, ayniqsa "yuqori daromadli mashhurlar" (masalan, aktyorlar, bloggerlar) doimiy tekshiriladi.

4. Imtiyozlar va chegirmalar:

Xitoy yuqori daromadli shaxslarga to'g'ridan-to'g'ri imtiyoz bermaydi, lekin ijtimoiy foydali sarf-xarajatlar (ta'lim, sog'liqni saqlash, ijara to'lovlari) uchun qisman chegirmalar mavjud.

Xayriya ishlariga sarflangan mablag'lar soliq bazasidan chiqarib tashlanishi mumkin.

Ba'zi hududlarda (erkin iqtisodiy zonalar) investorlar uchun pasaytirilgan stavka qo'llaniladi.

5. Siyosiy tashabbuslar:

Xitoy hukumati "common prosperity" (umumiy farovonlik) strategiyasini yo'lga qo'ygan. Bu strategiyada yuqori daromadli shaxslar va korporatsiyalar jamiyatga ko'proq soliq to'lab, ijtimoiy adolatni ta'minlashga hissa qo'shishi shart.

Yuqori daromadli shaxslar uchun soliqdan tashqari ijtimoiy majburiy badallar (pensiya, ijtimoiy sug'urta, tibbiy fond) ham joriy etilgan.

Xitoy tajribasida juda yuqori progressiv stavka (45%) qo'llaniladi. Raqamlashtirilgan soliq ma'muriyatchiligi orqali barcha daromad manbalari avtomatik nazorat qilinadi. Xalqaro axborot almashinuvi (CRS) orqali ofshor aktivlar nazorat qilinadi. Imtiyozlar cheklangan, asosan ijtimoiy foydali xarajatlar va investitsiyalarga qaratilgan. Siyosiy jihatdan "Umumiy farovonlik" tamoyili yuqori daromadli shaxslarning jamiyat oldidagi mas'uliyatini kuchaytiradi.

Kanadada yuqori daromadga ega jismoniy shaxslarni soliqqa tortish ma'muriyatchiligini takomillashtirish amaliyotiga to'xtalamiz:

Progressiv soliq tizimi

Kanadada jismoniy shaxslar uchun federal daromad solig'i 15% dan 33% gacha progressiv tarzda qo'llaniladi.

Shuningdek, provinsiyalar o'z soliq stavkalarini belgilaydi (Ontario, Quebec va boshqalar). Natijada eng yuqori umumiy stavka ba'zi hududlarda 50% gacha yetishi mumkin.

Yuqori daromad egalari (200 ming CADdan yuqori yillik daromad) uchun eng yuqori stavka amal qiladi.

2. Soliq ma'muriyatchiligi (CRA faoliyati):

Soliqlarni nazorat qilish bilan Canada Revenue Agency (CRA) shug'ullanadi.

CRA maxsus High Net Worth Compliance Program orqali yuqori daromadli shaxslarning moliyaviy operatsiyalarini tekshirib boradi.

Elektron deklaratsiya, bank hisoblari va investitsiya platformalari to'g'risidagi ma'lumotlar avtomatik ravishda integratsiya qilingan.

3. Imtiyozlar va chegirmalar

Kanada yuqori daromadli shaxslarga to'g'ridan-to'g'ri imtiyozlar bermaydi, lekin:

xayriya xarajatlari soliqdan chiqarib tashlanadi;

ta'lim va sog'liq xarajatlari uchun qisman soliq kreditlari mavjud;

investitsion imtiyozlar – kapital o'sish soliqlari (capital gains tax) oddiy daromadga nisbatan pastroq stavkada hisoblanadi.

4. Yashirin daromadlarni kamaytirish

Kanada 2017-yildan CRS (Common Reporting Standard) xalqaro ma'lumot almashinuvi tizimiga qo'shilgan. Bu orqali kanadaliklar ofshordagi hisobvaraqlarini yashira olmaydi.

CRA ofshor hisobvaraqlarni tekshirish uchun maxsus Offshore Tax Informant Program joriy qilgan. Bu dastur soliqdan qochish holatlari haqida xabar bergan shaxslarga moddiy mukofot beradi.

5. Siyosiy tashabbuslar

So'nggi yillarda Kanadada "Tax Fairness" (Soliq adolati) shiori ostida bir qator islohotlar qilingan:

yuqori daromad egalari uchun imtiyozlar qisqartirilgan;

ofshor sxemalarga qarshi jazolar kuchaytirilgan;

soliq yuki ko'proq yuqori daromadli shaxslar zimmasiga yuklangan.

Qozog'istonda yuqori daromadga ega jismoniy shaxslarni soliqqa tortish ma'muriyatchiligi haqida amaliy tartibni tahlil qilamiz:

1. Soliq tizimi va yuqori daromad stavkalari:

Qozog'istonda jismoniy shaxslar uchun asosiy jismoniy shaxslar daromad solig'i (JShDS) stavkasi — 10%.

Biroq 2023-yildan boshlab progressiv soliq elementi kiritildi:

yillik daromadi 20 million teng (taxminan 40 ming dollar)dan ortiq bo'lgan shaxslar uchun 15% stavka qo'llanadi.

Bu tartib yuqori daromad egalari nisbatan soliq yukini oshirish maqsadida kiritilgan.

2. Soliq ma'muriyatchiligi organlari:

Soliqlarni nazorat qilish bilan Qozog'iston Davlat daromadlari qo'mitasi (QDQ) shug'ullanadi.

QDQ yuqori daromadli shaxslar uchun:

elektron deklaratsiya (e-Salyq) tizimini joriy qilgan;

bank ma'lumotlari bilan integratsiyani yo'lga qo'ygan;

yuqori riskli soliq to'lovchilar ro'yxatini shakllantirgan.

3. Deklaratsiya tartibi:

2021 yildan boshlab Qozog'istonda umumiy deklaratsiya tizimi bosqichma-bosqich joriy etilmoqda.

Yuqori daromadli shaxslar (va mansabdorlar) birinchi bo'lib deklaratsiya topshiradi.

Deklaratsiyada: daromad, mulk, xorijdagi aktivlar, bank hisoblari to'liq ko'rsatiladi.

4. Imtiyozlar va chegirmalar:

Yuqori daromad egalari uchun alohida imtiyozlar yo'q.

Lekin umumiy tartibdagi imtiyozlar qo'llaniladi:

ijtimoiy chegirmalar (ta'lim, tibbiyot xarajatlari uchun), ipoteka foizlarini qisman chegirish, pension jamg'armalarga to'lovlardan soliq ozodligi.

5. Soliq nazorati va kurashish choralari:

QDQ xorijdagi aktivlar va ofshor hisoblarni kuzatish uchun OECD CRS (Common Reporting Standard) xalqaro ma'lumot almashish tizimiga qo'shilgan.

Yuqori daromad egalari nisbatan kameral tekshiruv va maqsadli audit amalga oshiriladi.

Soliqdan qochish holatlari aniqlansa, jarimalar va penyalari joriy etiladi.

6. Siyosiy tashabbuslar:

Hukumatning asosiy maqsadi – soliq adolatini ta'minlash va yuqori daromadli shaxslarning soliqqa hissasini oshirish.

Shuning uchun 2025-yildan keyin progressiv soliq stavkalari yana kengaytirilishi rejalashtirilgan (masalan, 20% stavka kiritilishi mumkin).

Qozog'istonda yuqori daromad egalari uchun:

Asosiy stavka – 15% (20 mln tengeden ortiq daromad uchun).

Umumiy deklaratsiya tizimi bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Elektron boshqaruv (e-Salyq) orqali soliq ma'muriyatchiligi avtomatlashtirilgan. Xalqaro hamkorlik (CRS) orqali ofshor aktivlar ustidan nazorat kuchaytirilgan. Islohotlar yo'nalishi – progressivlik va shaffoflik.

Gruziyada yuqori daromadga ega jismoniy shaxslarni soliqqa tortish ma'muriyatchiligi amalda qanday tashkil etilganini ko'rib chiqamiz:

1. Soliq stavkalari:

Gruziyada jismoniy shaxslar daromad solig'i flatl stavkaga asoslangan:

20% barcha turdagi ish haqi va daromadlarga nisbatan.

Yuqori daromadli shaxslar uchun alohida yuqori stavka joriy etilmagan, ya'ni progressivlik yo'q.

Biroq dividendlar va foiz daromadlari uchun — 5%,

Kapital o'sishdan olinadigan daromadlar uchun — 20%.

2. Soliq ma'muriyatchiligi organlari

Soliqlarni yig'ish va nazorat qilish bilan Gruziya Soliq xizmati (Revenue Service) shug'ullanadi.

Soliq ma'muriyatchiligi asosiy yo'nalishlari:

elektron deklaratsiya tizimi (buxgalteriya va soliq hisobotlari onlayn tarzda topshiriladi), onlayn to'lovlar (barcha soliqlar davlat portali orqali amalga oshiriladi), risk-based audit – yuqori daromadli shaxslarning deklaratsiyalari alohida tahlil qilinadi.

3. Deklaratsiya tartibi:

Soliq deklaratsiyasini barcha jismoniy shaxslar topshirmaydi, balki:

frilanserlar, tadbirkorlar, xorijdan daromad oluvchilar, kapital daromad (dividend, aksiya sotishdan foyda) oluvchilar topshiradi.

Odatiy ish haqi oluvchi shaxslarning solig'i ish beruvchi tomonidan ushlab qolinadi va to'lanadi.

4. Imtiyozlar va chegirmalar:

Yuqori daromadli shaxslar uchun alohida imtiyozlar yo'q.

Lekin umumiy imtiyozlar qo'llaniladi:

ta'lim va tibbiyot xarajatlari uchun chegirmalar, ayrim investitsiya loyihalari orqali soliqdan qisman ozod qilish. Shuningdek, Gruziyada ayrim yirik investorlarga "individual tax agreement" asosida maxsus rejimlar berilishi mumkin.

5. Xalqaro hamkorlik va nazorat:

Gruziya OECD CRS (Common Reporting Standard) tizimiga qo'shilgan – bu xorijiy bank hisoblari haqida avtomatik ma'lumot almashish imkonini beradi. Soliq xizmati yuqori daromadli shaxslarning ofshorlardagi aktivlarini kuzatish uchun xalqaro hamkorlikdan foydalanadi.

6. Siyosiy tashabbuslar

So'nggi yillarda Gruziyada soliq siyosatini soddalashtirish va adolatli soliq yukini ta'minlash ustuvor vazifa qilib qo'yilgan. Yuqori daromadli shaxslarga nisbatan qo'shimcha stavka kiritish masalasi muntazam muhokama qilinadi, lekin hozircha amalga oshirilmagan.

1-jadval

**Yuqori daromadga ega jismoniy shaxslarni soliqqa tortish ma'muriyatchiligini
Xorijiy davlatlarda tajribasi**

Davlat	Soliq stavkasi	Tizim turi	Deklaratsiya tartibi	Imtiyozlar	Nazorat va xalqaro hamkorlik
O'zbekiston	12% (flat)	Flat tizim	Ish haqi uchun ish beruvchi to'laydi, tadbirkor/boshqa daromad turlari deklaratsiya qiladi	Ta'lim, tibbiyot, ipoteka xarajatlari	Elektron xizmatlar bor, lekin CRSga to'liq qo'shilmagan
Qozog'iston	10% (asosiy), 15% (20 mln. tengeden yuqori)	Qisman progressiv	Umumiy deklaratsiya bosqichma-bosqich joriy etilmoqda	Ijtimoiy chegirmalar	CRS va elektron boshqaruv mavjud
Gruziya	20% (flat), 5% (dividend), 20% (kapital)	Flat, differensial	Oddiy ishchilar uchun ish beruvchi, tadbirkorlar deklaratsiya qiladi	Ta'lim, tibbiyot, investorlar uchun maxsus rejim	CRS va risk-based audit
AQSh	10–37% progressiv	Progressiv tizim	Barcha shaxslar yillik deklaratsiya topshiradi (IRS)	Xayriya, ipoteka, ta'lim xarajatlari, investitsiya rag'batlari	FATCA va global nazorat tizimlari
Kanada	15–33% (federal), + provinsiya solig'i	Progressiv tizim	Barcha shaxslar deklaratsiya topshiradi	Bolalar nafaqasi, tibbiyot va ta'lim xarajatlari	OECD CRS va keng raqamli integratsiya
Xitoy	3–45% (progressiv)	Progressiv tizim	Yuqori daromadlilar oylik va yillik deklaratsiya beradi	Ijtimoiy sug'urta to'lovlari chegiriladi	Davlat soliq boshqarmasi kuchli nazorat qiladi
Germaniya (Yevropa)	14–45% (progressiv)	Progressiv tizim	Barcha shaxslar deklaratsiya topshiradi	Oilaviy imtiyozlar, ta'lim va tibbiyot xarajatlari	OECD CRS, Yevropa Ittifoqi standartlari

Mazkur 1-jadvalni tahlil qiladigan bo'lsak O'zbekiston, Gruziya – hali ham flat tizimda qolmoqda. Bu soddalikni ta'minlaydi, lekin soliq adolatini to'liq ta'minlamaydi. Qozog'iston – progressivlik yo'nalishiga qadam qo'ydi (15% yuqori stavka). AQSh, Kanada, Germaniya – to'liq

progressiv tizim, yuqori daromadlilar 33–45% gacha soliq to'laydi. Xitoy – dunyodagi eng yuqori progressiv stavkalardan biri (45%). Barcha rivojlangan davlatlarda soliq ma'muriyatchiligi shaffof, raqamli va deklaratsiya majburiy. OECD CRS/FATCA kabi xalqaro ma'lumot almashuv standartlari orqali offshorlardagi aktivlar nazorat qilinadi.

Xulosa va takliflar.

Progressiv tizimni bosqichma-bosqich joriy etish – Masalan, 12% stavka saqlanib, yuqori daromad uchun 15–18% stavka kiritish.

Umumiy deklaratsiya tizimi– AQSh va Kanada tajribasidagi kabi barcha shaxslar yillik deklaratsiya topshirishi.

Xalqaro hamkorlikka qo'shilish – OECD CRS/FATCA kabi standartlar asosida xorijdagi aktivlar ustidan nazoratni kuchaytirish.

Ijtimoiy adolat – Yuqori daromaddan yig'ilgan soliq mablag'lari ta'lim, tibbiyot, ijtimoiy himoyaga yo'naltirilishi shart.

Investitsiyaga rag'bat – Germaniya va Gruziya tajribasi asosida sarmoya, innovatsiya va eksportga kiritilgan mablag'lardan olinadigan daromadga imtiyoz berish.

Hududiy tajribalarni sinab ko'rish – progressiv stavkalarni dastlab Toshkent shahri yoki yirik iqtisodiy hududlarda joriy etish. O'zbekiston qisqa muddatda yassi modelni saqlab qolishi, o'rta muddatda progressivlik elementlarini kiritishi, uzoq muddatda esa xalqaro standartlarga mos kompleks tizimni yo'lga qo'yishi maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar/Литература/Reference:

Artikova Y. (2004) *“Daromadlarni soliqqa tortish jarayonidagi iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirish” iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi.* Toshkent. 67-bet.

Buehler G. (1933) *“Taxation and the minimum of subsistence”* Source: *The American Economic Review*, Vol. 23, No. 2 (Jun.), pp. 234-244. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/253>.

Harley L. Lutz (1937) *«The privilege of personal income taxation”*. Source: *The Bulletin of the National Tax Association*, Vol. 23, No. 1 (October), pp. 11-22. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/41786912>.

Kocherlakota, Narayana (2005). *“Zero Expected Wealth Taxes: A Mirrlees Approach to Dynamic Optimal Taxation,”* *Econometrica* 73(5), September.

Mirrlees J.A. (1971) *An Exploration in the Theory of Optimum Income Taxation.* *Review of Economic Studies*. No. 38. P. 175-208.

Thomas Piketty and Nancy Qian (2009) *“Income Inequality and Progressive Income Taxation in China and India, 1986–2015”* Source: *American Economic Journal: Applied Economics*, Vol. 1, No. 2 (April), pp. 53-63. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/25760160>.

Walter A. Durham, Jr. and Grover William Ensley (1940) *“Revenue possibilities of the personal income tax”* Source: *The Bulletin of the National Tax Association*, Vol. 25, No. 8 (May), pp. 231-235. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/41788057>.

Yuldasheva U.S. (2001) *“Iqtisodiyotning transformatsiyalanishi jarayonida aholi daromadlarining shakllanishi va taqsimlanishi” iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi.* Toshkent. 67-bet.

Морозова Г.В., Дерина О.В. (2024) *“Сравнительный анализ становления и развития системы налогообложения доходов физических лиц в РФ и зарубежных странах”.* УДК 336.221.225.

Нормурзаев У.Х. (2022) *Солиқ имтиёзларининг самарадорлиги: назария, методология ва амалиёт. 08.00.07 – Молиуа, пул муомаласи ва кредит. Иқтисодиёт фанлари бўйича фан доктори (DSc) диссертацияси автореферати.* –Тошкент.

Рикардо Д., Сочинения. Т. (1955) *Начало политэкономии и налогового обложения.* Пер. с англ. –М.: Госполитиздат. – 186 с.